

**Віталій БОНДАРЧУК,
Володимир БОНДАРЧУК**

Співпраця В.-К. Острозького з Христофором Філалетом в рамках боротьби проти Берестейської унії

Актуальність проблеми полягає у можливості на прикладі міжособистісної співпраці двох названих діячів більш детально вивчити один з важливих аспектів навколоунійного конфлікту, а саме співробітництво православної та протестантських церков під час об'єднано-церковного конфлікту. Князь Василь-Костянтин Острозький позиціонував себе як активний захистник православ'я, але водночас толерантно ставився до інших конфесій. За знайомства та співпрацю з конфесійними діячами протестантського віросповідання його піддавали критиці тодішні як православні, так і католицькі та уніатські богослови. Пізніше ця критика продовжувалася також і окремими науковцями [12, с. 207]. Христофора Філалета деякі дослідники вважали близьким товаришем В.-К. Острозького [11, с. 378; 8, с. 109] при чому, що сам полеміст в «Апокрисісі» не називав його імені і демонстрував відсутність будь-якого стосунку до православного магната [17, с. 187]. Вчені оприлюднювали дані, що Христофор Філалет за написану книгу отримав у свою власність від замовника видання – таким все таки визнали князя Острозького [17, с. 180; 16, р. 86], містечко та декілька сіл [3, с. 471], тобто твір ним було створено на приватне замовлення [5, с. 114], а не заради захисту свого віросповідання. Знайшлися й опоненти даних звинувачень. У цій статті на основі аналізу автентичного джерела і наявної історіографії пропонується узагальнення думок прихильників та опонентів вищезазначених питань.

Перейдемо безпосередньо до розгляду проблеми. Після вивчення інформаційних даних у джерелах та літературі вдалося віднайти тільки 3 факти, які в тій чи іншій мірі підтверджують співпрацю В.-К. Острозького з Христофором Філалетом: 1) Використання листів з приватної переписки Василя-Костянтина у «Апокрисісі» написаному Христофором Філалетом; 2) Ймовірний друк перекладу «Апокриса» (1598 р.) на староукраїнську мову в Острозі; 3) Подарунок князем Острозьким для письменника-полеміста декількох населених пунктів як гонорар за книгу.

Стосовно використання листування Василя-Костянтина Острозького з Михайлом Рогозою та Іпатієм Потієм своє здивування висловлює вже автор «Антиризиса» (1599-1600 р.) [1, Стовбці (далі – Ст.) 567, 569; 14,

р. 78]. Він звинувачує Христофора Філалета у вибірковому цитуванні переписки князя на свою користь [1, Ст. 573] і з метою викриття брехні опонента публікує у творі повні тексти декількох листів [1, Ст. 575-641; 17, с. 214] кн. Острозького до Володимирського єпископа, цим самим даючи дотичний доказ до багатьох інших аргументів [див. детальн. 10] того, що автором «Антиризиса» був саме один з адресатів цих листів – Іпатій Потій. Про «руку князя в «Апокрисісі» у вигляді листів В.-К. Острозького також пише Й. Третяк [17, с.187]. Згодом князівські листи аналізував у своїй роботі Микола Скабаланович [9, с. 157-162], однак питання як приватна кореспонденція потрапила до сторонніх рук він спеціально не досліджував.

Містким контраргументом проти співпраці Василя-Костянтина Острозького з Христофором Філалетом була проблема місця видання перекладу «Апокрисиса» – з ставропольської на староукраїнську мову. Існувала гіпотеза, що твір було надруковано не в князівській резиденції – Острозі, а у Вільно.

Першим проблему місця видання перекладу «Апокрисиса» порушив Михайло Максимович у 1849 р. Він знаходить ідентичними шрифти «Апокрисиса» з шрифтами видань острозької друкарні і на основі цього робить висновок про острозьке походження даного полемічного твору [7, с. 8].

Микола Скабаланович крім доказів М. Максимовича вказував думку історика церкви Івана Малишевського про переважання в Острозі та Львові руської писемності, у Вільно ж домінують польська. Також він наводив протести віленських науковців, що говорили про можливий обмін друкарськими шрифтами між Вільно і Острогом та інформацію з реєстру «Прашиця» нижньоновгородського єпископа Питирима (1721 р.) і вважали, що «Апокрисис» було друковано у Вільно. Докази обох сторін вчений вважав недостатніми [9, с. 20-21].

Степан Голуб'єв підтримував тезу М. Скабалановича та зауважував, що князь Острозький мав можливість надрукувати твір відразу в Острозі і пересилка шрифтів у Вільно виглядала б по меншій мірі дивно [4, с. 149], до того ж ініціатором перекладу твору він вважав саме Василя-Костянтина котрий доручив дану справу близькому до нього Клірику Острозькому [4, с. 153].

Порфирій Яременко вже з впевненістю вважає, що не викликає сумніву факт перекладу і видання твору в Острозі. Переклад відбувався під наглядом самого автора. Ймовірно перекладачем був або Клірик Острозький або Гаврило Дорофєєвич [13, с. 98].

Найбільший інтерес під час визначення можливої співпраці В.-К.

Острозького та Христофора Філалета у вчених викликає згадка про гонорар, який князь нібито заплатив полемісту за написання твору передавши у його власність містечко та декілька сіл.

Першим про подаровані населені пункти розповів Мелетій Смотрицький [17, с. 180-181]. Історик церкви, василіанин Ігнатій Стебельський (Stebelski Ignacy) вказує, що книгу було написано за завданням князя Острозького. Від нього Христофор Філалет отримав містечко Вільськ (нині – Вільськ, центр сільської ради Черняхівського р-ну Житомирської обл.) та декілька сіл [14, с. 114-115].

Інформацію оприлюднену Стебельським використовує представник православної науки – Євгеній Болховітінов (митрополит Євгеній). Щоправда публікує він її вибірково уникаючи згадок про віросповідання та зв'язок Христофора Філалета з князем В.-К. Острозьким [2, с. 147]. Однак, те що Є. Болховітінов користується саме даними І. Стебельського підтверджує М. Максимович [7, с. 8].

С. Голуб'єв також повторює твердження Стебельського та наводить ряд додаткових для нього доказів: дружні стосунки князя В.- К. Острозького з протестантами та його звичка нагороджувати тих хто допоміг православної церкві маєтками (два села – Баклаївку та Борисівку отримав Герасим Смотрицький) [4, с. 147].

Про матеріальні нагороди автору «Апокрисиса» згадував і краєзнавець Петро Лукьянович. Христофор Бронський, на його думку, написав «прекраснейшее сочинение в защиту православия» лише через особисту повагу до князя Острозького та за отриманні маєтності [6, с. 824].

Однак, твердження усіх попередників спростовує Йозеф Третьак наводячи документальне джерело, що ставить під сумнів факт передачі для Христофора Філалета містечка Вільськ – воно станом на 7 травня 1610 р. належало Янушу Острозькому, до 1608 р. також було у власності родини Острозьких, отже відомому полемісту ніколи не передавалося [17, с. 182-183].

Роблячи висновок можемо зазначити, що єдиним з трьох описаних аргументів котрі можуть свідчити про співпрацю православного магната з протестантським вченим на достовірність та доведеність претендує факт потрапляння інформації з приватного листування кн. Острозького до «Апокрисиса». Зазначимо, що звинувачення Христофора Філалета Іпатієм Потієм щодо використання його приватної переписки з князем Острозьким, однак не стали на заваді повторному опублікуванню єпископом повних текстів (в «Апокрисисі») були надруковані лише уривки листів в «Антиризисі». Дозвіл у Василя-Костянтина Острозького на їх появу в книзі, напевне, не запитувався. Доказовість двох інших – друк перекладу твору в Острозі та плати князя для Христофора Філалета

є нетвердою. Вони базуються на дотичних доказах та припущеннях і потребують додаткового підтвердження.

Стосовно місця друку перекладу «Апокрисиса» – в Острозі чи у Вільно, немає спільної думки. Взагалі, єдиним доведеним прямим доказом є спільні шрифти «Апокрисиса» та видань острозької друкарні. Всі інші (інформація з «Пращиці» Питирима, обмін шрифтами між місцями, причетність до перекладу Клірика Острозького) є лише гіпотезами.

Попри наявність у М. Смотрицького та Я. Суші інформації про дарування Христофору Філалету містечка, його назва та місцезнаходження досі не встановлені.

Водночас існують непрямі докази співробітництва між магнатом та полемістом, якими є окремі думки, що звучать у «Апокрисисі». Наприклад, говорячи про «ідею унії-згоди» Філалет скоріше за все висловлює ідеї князя В.-К. Острозького, що «виношував широкі і благородні плани церковної згоди між католицьким і православним Сходом в інтересах спільного опору турецькій агресії і культурного процвітання християнських народів. Однак, його плани були суцєю ілюзією» [13, с. 52].

Враховуючи високу наукову актуальність, недостатню вивченість та невелику кількість первинних джерел проблема співпраці між Христофором Філалетом та Василем-Костянтиним Острозьким, що розглядається у статті й надалі залишається актуальною для подальшого дослідження.

Література

1. «Антиризис» или апология против Христофора Филалета въ двух текстах: западно-рускомъ (1599 г.) и польскомъ (1600 г.) // Русская историческая библиотека / Изд. Археографической комиссией. – С.-Петербург, 1903. – Т. 19. – Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 3. – С. 477-982.

2. Болховитинов Е. А. (Митрополит Евгений) Описание Киево-Софійскаго собора и киевской іерархіи (съ присовокупленіемъ разныхъ грамматъ и выписокъ, объясняющихъ оное, также плановъ и фасадовъ константинопольской и киевской софійской церкви и ярослава надгробія) – К.: Типографія Киевопечерской Лавры, 1825. – 589 с. – С. 145-147. – Електронний ресурс / Болховітінюв Є. – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?id=1033>.

3. Возняк М. С. Історія української літератури. У 2 книгах: Навч. вид. – Вид. 2-ге, перероб. Кн. 1. – Львів: Світ, 1992. – 696 с.

4. Голубев С. Библиографические замечания о некоторых старопечатных церковно-славянских книгах, преимущественно конца XVI и XVII ст. // Труды Киевской духовной академии. – Т.1. – К.: Тип. С. Т. Еремьева, 1876. – 655 с.

5. Грушевський М. С. Історія української літератури: у 6 т. – Т. 6. – Кн. 2. – К.: Либідь, 1996. – 277 с.

6. Лукьянович П. К вопросу об Острожской школе XVI века // Вольские епархиальные ведомости. – 1881. – № 25 – С. – 813-825.
7. Максимович М. Книжная старина южнорусская // «Временник общества истории и древностей русских». – Кн. 1.– М., 1849. – С. 1-12.
8. Пашук А. І. Філософсько-гуманістичні ідеї в антикатолицькому творі “Апокрисис” // Філософська думка. – К., 1979. – № 5. – С. 108-114.
9. Скабаланович Н. Объ Апокрисъ Христофора Филалета. – С.-П.: Типографія К. В. Трубникова. Литейная, № 42, 1873. – 225 с.
10. Студинський К. Хто був автором “Антирезиса” з р. 1599 // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1900. – Вип. 35. – С. – 1-20.
11. Франко І. Я. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 28. / Літературно-критичні праці. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 377-381.
12. Харлампович К. Острожская православная школа // Киевская старина. – 1897, май.
13. Яременко П. К. Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його “Апокрисис”. – Львів: Вид-во Львівського у-ту, 1964. – 109 с.
14. Pocięj Hipacy Antirresis abo apologija przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi religiej greckiej przeciw książkom o synodzie brzeskim, napisanym w Roku Pańskim 1597 / Opracowali Janusz Byliński i Józef Długosz. – Wrocław: Wydawnictwo uniwersytetu wrocławskiego, 1997. – 285 s.
15. Stebelski Ignacy. Dwa wielkie swiatla. – T. 2. – Lwow, 1867. – 352 s.
16. Susza Jakób Saulus et Paulus Ruthenæ vnionis sanguine beati Iosophat trausformatus; sive Meletius Smotriscius archiepiscopus Hierapolitanus. – Rome, 1666. – 145 p. [Електронний ресурс] / Susza Jakób – Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=ZhsVAAAAQAAJ&hl=uk&source=gbs_navlinks_s.
17. Tretiak Józef Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej. – Kraków: Nakładem akademii umiejtności, 1912. – 352 s.